

УДК 339.137.2.017:05

Ковалець Б. М.,*викладач кафедри фінансів Національного університету "Острозька академія"*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ СУТНОСТІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГАЛУЗІ

У статті узагальнено теоретико-методологічні підходи щодо трактування економічної сутності категорії "конкурентоспроможність галузі" та визначено параметри, які її формують.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, суб'єкти конкурентоспроможності, конкурентоспроможність галузі.

В статье обобщены теоретико-методологические подходы трактования экономической сущности категории "конкурентоспособность отрасли" и определены параметры, которые ее формируют.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, субъекты конкурентоспособности, конкурентоспособность отрасли.

In the article problems of generalization of theory-methodological approaches to interpretation of economic essence of category "competitiveness of industry" and determination of parameters which form it are examined.

Keywords: competition, competitiveness, subjects of competitiveness, competitiveness of industry.

Постановка проблеми. Поняття "конкурентоспроможність" є однією із найбільш дискусійних економічних категорій. Інтерес до цього питання з боку вчених-економістів викликаний його виключним значенням для процесу взаємодії суб'єктів на ринках товарів та послуг в національних та світовій економіці. Розуміння сутності даної категорії дає можливість сформулювати теоретико-методологічне підґрунтя для ефективної економічної політики, яка має на меті забезпечення конкурентних переваг для національного виробника в процесі його боротьби за регіональні та світові ринки збуту. В силу своєї специфіки, поняття конкурентоспроможності може бути застосовано відносно різних об'єктів, що зумовило виникнення великої кількості його трактувань окремими авторами. Узагальнення існуючих підходів надасть можливість краще зрозуміти сутність означеного поняття, що є важливим для підвищення ефективності прикладних та теоретичних досліджень ринкових процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню економіч-

ної сутності поняття конкурентоспроможність присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Балабанової Л., Безуглої В., Васільєвої З., Дементьєвої А., Козак Л., Козака Ю., Котлера Ф., Пеліхова Є., Піддубного І., Піддубної Л., Портера М., Постіл І., Саєнко М., Сіваченка І., Сомової О., Сумець О., Холод В. та інших вчених. Ними були визначені та сформульовані основні підходи до трактування даного поняття та проведені різнобічні теоретико-прикладні дослідження. При цьому автори акцентували свою увагу на різних об'єктах, до яких може бути застосоване поняття конкурентоспроможності, виділяючи різні рівні та детермінанти даної категорії. На нашу думку, питання основних теоретико-методологічних підходів до визначення сутності конкурентоспроможності галузі, як об'єкту дослідження, потребує певного аналізу та узагальнення, що допоможе вирішити проблему вироблення комплексного підходу до формування ефективного галузевого конкурентного середовища.

Мета та завдання дослідження. Тому метою дослідження є узагальнення основних підходів щодо трактування економічної сутності поняття "конкурентоспроможність" стосовно галузі як об'єкту дослідження.

Виклад основного матеріалу. В ринковій економіці кожен суб'єкт діє на власний розсуд, з метою задоволення власних потреб та отримання максимальної вигоди. Ефективність такої діяльності знаходить своє відображення в розмірі отриманих вигод, при цьому суб'єкти, які переслідують схожі цілі вступають між собою в боротьбу задля отримання більш вигідного становища в тому середовищі де вони змагаються. Процес такого змагання в економічній літературі має назву "конкуренція" (від лат. *conspicentia* – суперництво, змагання). Для подальшого дослідження нам важливо визначити сутність базових економічних дефініцій, зокрема таких як конкуренція та конкурентоспроможність.

Основи теорії конкуренції були закладені представниками класичної політекономії, зокрема, А. Сміт вважав конкуренцію "невидимою рукою" ринку, яка автоматично врівноважує ринок і таким чином регулює відповідність приватних і суспільних інтересів, пізніше Д. Рікардо побудував модель досконалої конкуренції, а К. Маркс доповнив її з позиції закону вартості. В своїх працях досліджували конкуренцію також Дж. Міль, А. Курно, Е. Хокшер і Б. Олін. На основі досліджень були сформовані постулати чотирьох класичних моделей конкуренції: досконалої (чистої) конкуренції, монополістичної конкуренції, олігополістичної конкуренції та чистої монополії [18, с.8]. Сьогодні багато вітчизняних вчених продовжують досліджувати дану економічну категорію, зокрема в даному напрямку працюють М.Саєнко, Л.Балабанова, В.Холод, Ю.Козак, Ю.Сіваченко та інші. В результаті проведених досліджень виявляється, що поняття конкуренції є складне і багатогранне та включає в себе безліч різних аспектів, на яких можна акцентувати увагу, чим і пояснюється наявність чисельних його визначень [1;3;16;18]. Узагальнивши вивчений матеріал, можна

стверджувати, що, незважаючи на відсутність єдиного визначення даного поняття, всі вчені під конкуренцією розуміють змагання між учасниками того чи іншого ринку задля досягнення більш вигідного становища у ринковій системі порівняно з іншими суб'єктами, яке забезпечить їм кращі можливості для розвитку, надасть низку ринкових переваг і дозволить досягнути поставлених стратегічних цілей. Дані переваги полягають у формуванні ефективнішої, ніж у інших, системи взаємодії між всіма складовими, яка полягає у постійному і безперервному пошуку нових способів мінімізації негативного впливу ринкових сил та способів закріплення існуючих переваг. Зокрема, підприємства досягають цього завдяки поліпшенню якості товарів чи послуг, розробці і застосуванню новітніх технологій, використанню нової комунікаційної політики тощо. Досягнення і утримання окремим суб'єктом конкурентних переваг характеризується поняттям “конкурентоспроможність підприємства”.

Дослідження категорії “конкурентоспроможність” знайшло своє відображення у значній кількості наукових праць вітчизняних на зарубіжних вчених, проте не існує одного загальноприйнятого трактування даного поняття. Кожен з авторів вкладає свій зміст залежно від специфіки досліджуваного ним аспекту.

На нашу думку найбільш узагальнене визначення сформулювала А. Г. Дементьева, автор вважає, що, конкурентоспроможність – це сукупність переваг і здібностей суб'єкта в порівнянні з йому подібними у боротьбі за досягнення мети, характерної для них, в умовах дії законів певного навколишнього середовища (системи). [6]. Харченко Т. Б. говорить про те, що конкурентоспроможність – це обумовлене економічними, соціальними та політичними факторами становище країни або окремого товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках [19,с.71]. А.Н.Романов визначає конкурентоспроможність як комплекс споживчих і вартісних (цінових) характеристик товару, що визначають його успіх на ринку, тобто перевага саме цього товару над іншими в умовах широкої пропозиції конкуруючих товарів-аналогів [12,с.167]. І.Піддубний та Л.Піддубна, використовуючи системно-праксеологічну модель, стверджують, що конкурентоспроможність – це інтегрована властивість економічної системи, яка зумовлює реалізацію мети та досягнення результатів функціонування, необхідних і достатніх для активного позиціонування системи в конкурентному ринковому просторі. При цьому автори роблять акцент на системній ролі конкурентоспроможності, яка визначається її причинними зв'язками з результативними параметрами та вхідними-вихідними процесами в ринковій системі та є імперативним фактором системного функціонування ринку [13, с.60].

Таким чином можна стверджувати, що через свою поліцентричність, категорія конкурентоспроможності може бути застосована до різних суб'єктів конкурентного середовища. Автори сходяться на думці, що стосовно суб'єкта конкуренції можливо виділити ряд ієрархічних рівнів конкурен-

тоспроможності, які органічно пов'язані, формують та доповнюють один-одного. Так, В.О.Безугла та І.І.Постіл у своїй публікації визначають три рівні об'єктів конкурентоспроможності: макрорівень (країна, група країн), мезорівень (галузь, регіон), мікрорівень (товар, технологія, робітник, підприємство). [4, с. 33], а Л.В.Балабанова та В.В.Холод говорять про те, що конкурентоспроможність декількох країн, які входять у міжнародні союзи, альянси, об'єднання визначає глобальну конкурентоспроможність [3, с.27].

Розглядаючи мікрорівень конкурентоспроможності у системному поєднанні "товар-підприємство", можна відзначити одноставність дослідників, яка ґрунтується на факті, що конкурентоспроможним є товар, який найбільш повно задовольняє очікування споживачів стосовно прийняттого поєднання цінових та якісних характеристик. Відповідно, підприємство-виробник здатне бути конкурентоспроможним завдяки вдало обраній фінансовій та маркетинговій стратегії поведінки на конкурентному ринку, яка дає змогу забезпечити прийнятне для споживачів співвідношення ціни та якості товарів [3;10;17]. Проміжною, а радше об'єднуючою, ланкою суб'єктів мікро- та макрорівня можна визначити рівень конкурентоспроможності окремої галузі або регіону, якщо розглядати економіко-географічний аспект даного поняття. Для нашого подальшого дослідження більш важливим є галузевий аспект визначення конкурентоспроможності.

На думку І.З.Должанського та Т.О.Загорної конкурентоспроможність галузі визначається здатністю фірм входити до її складу, швидко реагуючи на зміну в її структурі, відновлювати соціально-економічні механізми регулювання системи і зберігати досягнутий рівень виробництва, а також наявністю в ній технічних, економічних та організаційних умов для створення, виробництва й збуту (з витратами не вищими, ніж інтернаціональні) продукції високої якості, що задовольняє вимогам конкретних груп споживачів [8, с.28]. Таке бачення відповідає сформованій американським економістом М.Портером теорії дії п'яти сил конкуренції. Відповідно до цієї теорії у будь-якій галузі економіки суть конкуренції виражається п'ятьма силами, які впливають на поведінку окремих підприємств:

- 1) загрозою появи на ринку нових конкурентів;
- 2) загрозою появи товарів або послуг-замінників;
- 3) здатністю постачальників сировини та матеріалів торгуватися;
- 4) здатністю покупців торгуватися;
- 5) суперництвом вже існуючих конкурентів між собою.

Значення кожної з п'яти сил змінюється від галузі до галузі і визначає в кінцевому результаті рівень отриманого прибутку. В тих галузях, де дії цих сил складаються благополучно, численні конкуренти можуть отримувати високі прибутки від вкладеного капіталу. В тих же галузях де одна або декілька сил діють не благополучно, лише небагатьом фірмам вдається довгий час зберігати високу прибутковість [14, с.53]. М.Портер також

визначає, що ті самі сили діють і в конкурентному середовищі глобальних галузей, які працюють на інтернаціональних ринках. При цьому основними відмінностями між національною та міжнародною конкуренцією автор називає наступні:

- відмінності між країнами у вартості факторів виробництва;
- різні умови функціонування іноземних ринків;
- різна роль іноземних держав;
- різниця у цілях, ресурсах та можливостях здійснювати моніторинг іноземних конкурентів [15, с.333].

Матриця п'яти сил конкуренції вважається класичною при оцінці конкурентного середовища в певній галузі з точки зору внутрішньогалузевої конкуренції, при цьому конкурентоспроможною вважається галузь в якій існує прийнятний рівень впливу зазначених сил на галузеутворюючих суб'єктів, що дає їм змогу ефективно функціонувати в даному середовищі.

Розглядаючи міжнародну конкурентоспроможність національної економіки в цілому чи окремої галузі зокрема, М.Портер сформулював систему конкурентних переваг, яка отримала назву “національний ромб” або “даймонд”, відповідно до чотирьох основних груп детермінант. До них відносяться:

- 1) факторні умови: людські та природні ресурси, науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, у тому числі фактори якості життя;
- 2) умови внутрішнього попиту: якість попиту, відповідність тенденціям розвитку попиту на світовому ринку, розвиток обсягу попиту;
- 3) суміжні та обслуговуючі галузі: наявність чи відсутність національних постачальників та пов'язаних галузей, які конкурентоспроможні в міжнародному масштабі
- 4) стратегія та структура фірм, внутрішньогалузева конкуренція: мета, стратегії, способи організації, менеджмент фірм, внутрішньогалузева конкуренція.

До моделі включаються також дві додаткові змінні (випадкові події та державна політика), які значною мірою впливають на решту детермінант моделі. На підставі своїх досліджень М.Портер робить висновок, що міжнародна конкурентоспроможність формується на внутрішніх ринках і визначається умовами національного “даймонду” [5, с.565; 11, с.15].

Дана модель є концептуальною і може використовуватися як основа для дослідження конкурентоспроможності окремої галузі у національному та міжнародному масштабах.

Оцінка конкурентоспроможності галузі у вигляді окремого цілісного утворення навколо себе спричиняє певну дискусію. Зокрема, український економіст А. Жаліло вважає, що галузь у ринковій економіці не є єдиною структурною одиницею і конкуренції між галузями як такими не існує. Конкурують між собою та із зарубіжними підприємствами окремі підприємства певної галузі. На думку автора галузь не може розглядатися як по-

вноцінний суб'єкт конкурентоспроможності як така, проте може включати в себе більше чи менше конкурентоспроможних підприємств. При цьому він відзначає, що саме ефективність сукупності підприємств галузі формує її конкурентоспроможність як складову конкурентоспроможності національної економіки та є показником привабливості галузі для міжгалузевого переливу капіталів та припливу нових інвестицій. [9, с.22-23].

Інший погляд щодо суб'єктності галузі має російський економіст З.А.Васильєва. Автор, формуючи ієрархію поняття конкурентоспроможності суб'єктів ринку, зазначає, що здатність галузі виробляти товари та послуги, які відповідають вимогам світових та внутрішніх ринків, та створювати передумови зростання потенціалу конкурентоспроможності підприємств галузі на основі базових макротехнологій (організація виробництва з високою доданою вартістю, високим рівнем глибини переробки, з високим науково-технічним потенціалом) визначає її конкурентоспроможність [5].

На нашу думку, специфічність галузі як окремого конкурентного суб'єкта визначається її консолідуючою роллю. Оскільки галузь формується сукупністю підприємств, які є окремими суб'єктами і наділені власною конкурентоспроможністю, безспірним є твердження, що галузева конкурентоспроможність визначається ефективною діяльністю її складових. Позитивний результат стосовно отриманих ними конкурентних позицій може бути перенесений на галузевий рівень. При цьому основними індикаторами, які визначають рівень конкурентоспроможності галузі, можна вважати набір показників характерних для визначення конкурентного становища її складових. Зокрема до них можна віднести забезпеченість підприємств галузі ресурсами (трудовими, сировинними), інвестиційну привабливість (здатність залучити капітал на внутрішніх та світових ринках), вдало обрану стратегію розвитку (система менеджменту та конкурентна політика), попит на продукovanі товари та послуги (здатність задовольнити очікування споживачів). Слід зазначити, що даний перелік не є вичерпним та потребує подальшого більш ґрунтовного дослідження.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що згідно із основними теоретико-методологічними підходами галузева конкурентоспроможність визначається впливом певних умов на діяльність суб'єктів, сукупність яких цю галузь формує. За сприятливої дії цих сил, підприємства можуть досягнути високого рівня конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішніх ринках, що у свою чергу служить тим індикатором конкурентного становища галузі в цілому.

На нашу думку, перспективним для подальшого дослідження є вивчення процесу формування галузевої конкурентоспроможності через механізми взаємодії основних детермінант, які впливають на конкурентне середовище.

Література:

1. ЗУ “Про захист економічної конкуренції // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 12.
2. Багрова І. В., Нефедова О. Г. Складові та фактори конкурентоспроможності // Вісник економічної науки України. – 2007. – № 1. – С. 11-16.
3. Балабанова Л. В., Холод В. В. Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств. Навчальний посібник. – К.: ВД “Професіонал”, 2006. – 448 с.
4. Безугла В. О., Постіл І. І. Конкурентоспроможність та аналіз існуючих методик її оцінки // Економіка та держава. – 2007. – № 11. – С. 33-35.
5. Васильєва З. А. Иерархия понятий конкурентоспособности субъектов рынка // Маркетинг в России и за рубежом. – 2006. – № 2.
6. Дементьева А. Г. Конкурентоспособность международных компаний // Маркетинг в России и за рубежом. – 2000. – № 6.
7. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
8. Должанський І. З., Загорна Т. О. Конкурентоспроможність підприємства: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
9. Жаліло Я. А., Базилюк Я. Б., Белінська Я. В. та ін. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / За ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2005. – 388 с.
10. Клименко С. М., Омеляненко Т. В., Барабась Д. О., Дуброва О. С., Вакуненко А. В. Управління конкурентоспроможністю підприємства. Навч. посіб. – КНЕУ, 2008. – 520 с.
11. Козак Л. В. Формування ринку конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції: Дис. канд. екон. наук: 23.05.03 / Л. В. Козак. – Київ. – 2003. – 212 с.
12. Маркетинг: Учеб. / Под ред. А. Н. Романова. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1996. – 560 с., С. 167.
13. Піддубний І., Піддубна Л. Теорія конкурентоспроможності: сучасний стан і предметно-методологічні аспекти розвитку // Економіка України. – 2007. – № 8. – С. 52-60.
14. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. И с предисловием В. Д. Щегинина. – М.: Междунар.отношения, 1993. – 896 с.
15. Портер Майкл Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Пер.с англ. – 3-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 453 с., С. 333.
16. Саенко М. Г. Стратегія підприємства: підручник. – Тернопіль: “Економічна думка”. – 2006. – 390 с.
17. Сумець О. М., Сомова О. Є., Пеліхов Є. Ф. Оцінка конкурентоспроможності сучасного промислового підприємства, навч.-практ. посібник. Для студентів економ, спец. – К.: Професіонал, 2007. – 208 с.
18. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємств: Навч. посібник / За ред. І. Ю. Сіваченка, Ю. Г. Козака, Ю. І. Єханурова. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 456 с.
19. Харченко Т. Б. Забезпечення конкурентоспроможності підприємств як засіб ринкового реформування економіки // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 2.